

İskoç Aydınlanması ve Kıta Avrupası Aydınlanması Toplumsal Düzen Teorisi

Rüveyda Çelik

LiBeRtE

İskoç Aydınlanması ve Kıta Avrupası Aydınlanması

Toplumsal Düzen Teorisi

Rüveyda Çelik

ISBN: 978-605-9823-98-2

Liberte Yayınları® | 279

1. Baskı: Ekim 2025

© 2025, Liberte Yayınları®

Tüm hakları saklıdır. Tamamı veya herhangi bir parçası, hiçbir şekilde fotokopiyle veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Yayınevimiz bunu yapanlar ve buna teşebbüs edenler hakkında kanunî takibat yaptırma hakkına sahiptir.

Yayın Yönetmeni: **Büşra Sönmez**

Kapak ve İçTasarım: **Çetin Özgör**

Baskı: **Bizim Büro Basım Evi Yayın ve Dağıtım Hizmetleri Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi**

Adres: Zübeyde Hanım Mahallesi, Sedef Caddesi 6/A, Altındağ, Ankara

Telefon: (312) 229 99 28 | Faks: (312) 229 99 29 | Sertifika No: 42488

LiBeRtE
yayıngubu

Adres: GMK Bulvarı No: 108/16, 06570 Maltepe, Ankara

Telefon: (312) 230 87 03 | Faks: (312) 230 80 03

E-posta: info@liberte.com.tr | Web: www.liberte.com.tr | Sertifika No: 52155

Liberte Yayınları® Liberte Yayın Grubu'nun tescilli bir markasıdır.

Rüveyda  elik

1996 doğumlu olan Rüveyda  elik, ilk, orta ve lise öğrenimini İstanbul'da tamamlamıştır. Lisans eğitimini İstanbul Şehir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (İngilizce) bölümünde, yüksek lisans eğitimini ise İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyaset Bilimi programında yapmıştır.

Akademik ilgi alanları arasında Aydınlanma dönemi düşüncesi, İskoç Aydınlanması, toplumsal düzen teorileri ve kendiliğinden oluşan düzen yer almaktadır. Bu alanlarda yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır.

Profesyonel hayatında ise PMP (Project Management Professional-Proje Yönetimi Uzmanı) unvanına sahip olup, hâlen Fintech Zone İstanbul adlı teknoparkta Proje Yöneticisi olarak görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	1
Giriş	5
1 Toplumsal Düzen Teorisi	9
Toplumsal Düzen Teorisi Nedir?	9
Aydınlanma ve Toplumsal Düzenin Yeniden Tanımlanması	12
Organize Edilmiş Düzen	14
Kendiliğinden Oluşan Düzen	16
2 Aydınlanma Dönemi: Gelenekler ve Temel Özellikleri	19
Aydınlanma Kavramı	20
Aydınlanma Gelenekleri	22
Aydınlanma Dönemi ve Temel Özellikleri	24
Akılcılık	25
Bireysel Özgürlük	28
Laisite ve Din Özgürlüğü	29
Toplumsal İlerleme	34
3 İskoç Aydınlanması Geleneği: Tarih ve Muhteva	37
İskoç Aydınlanması Geleneğine Genel Bir Bakış	38
Tarihsel Arka Plan	39
Siyaset	41
Kilise	45
Eğitim	49

İskoç Aydınlanması Geleneği Düşünürleri	51
Francis Hutcheson	54
Güzellik ve Erdem Fikirlerimizin Kökeni Üzerine Bir İnceleme.....	56
David Hume	58
İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma	60
İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme	65
Adam Smith	68
Ahlâkî Duygular Teorisi	70
Milletlerin Zenginliği	72
İskoç Aydınlanması Geleneğine Yönelik Eleştiriler	79

4 | Kıta Avrupası Aydınlanması Geleneği:

Tarih ve Muhteva	83
Kıta Avrupası Aydınlanması Geleneğine Genel Bir Bakış	84
Tarihsel Arka Plan	86
Siyaset.....	89
Kilise	95
Ekonomi.....	98
Kıta Avrupası Aydınlanması Geleneği Düşünürleri	101
Jean-Jacques Rousseau.....	105
Toplum Sözleşmesi	107
Voltaire.....	111
Candide	113
Immanuel Kant.....	115
Saf Aklın Eleştirisi	118
Pratik Aklın Eleştirisi	122
Kıta Avrupası Aydınlanması Geleneğine Yönelik Eleştiriler	127

5 İskoç Aydınlanması ve Kıta Avrupası Aydınlanmasının Toplumsal Düzen Teorisi Üzerinden Karşılaştırması	135
Tarihsel Bağlam	136
Düzen Teorileri ve Ana Yaklaşımlar	141
Sonuç	153
Kaynakça	159

Önsöz

Bu çalışma, İskoç Aydınlanması ile Kıta Avrupası Aydınlanmasının toplumsal düzen teorileri bağlamında karşılaştırılmasını amaçlamaktadır. Aydınlanma, 17. ve 18. yüzyıl Avrupa'sında insanlık tarihinin entelektüel, toplumsal ve siyasal dönüşümünde bir mihenk taşı olmuş, felsefi bir hareketin ötesine geçerek toplumların gelişiminde bir paradigma değişimi niteliği kazanmıştır.

Günümüzde, Aydınlanma, daha çok Kıta Avrupası Aydınlanması çerçevesinde tanınmakta ve değerlendirilmektedir. Ancak bu çalışma, Aydınlanmaya dair alternatif bir bakış sunmayı ve İskoç Aydınlanması gibi farklı tezahürlerine dikkat çekmeyi hedeflemektedir. İskoç Aydınlanması, özellikle 18. yüzyılda felsefe, bilim, ekonomi, tarih ve sosyoloji alanlarındaki başarısıyla ön plana çıkarken, Kıta Avrupası Aydınlanması Fransa, Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinde sosyal ve politik yapıları yeniden şekillendirme amacı güden bir hareket olarak dikkat çekmiştir. Bu iki farklı Aydınlanma geleneğinin karşılaştırılması, dönemin en-

telekt el çeşitliliğini ve toplumsal düzen yaklaşımlarını daha iyi anlamamıza olanak sağlayacaktır.

 sko  Aydınlanması, toplumsal düzenin bireylerin serbest eylemleri ve doğal süreçlerle şekillendiği anlayışını benimseyerek kendiliğindenlik, empirizm ve merkezi müdahaleye karşıtlık unsurlarını  ne çıkarmıştır. Kıta Avrupası Aydınlanması ise toplumsal düzeni merkezi otorite, rasyonalizm ve kolektif irade ilkeleri üzerine inşa etmiştir. Çalışma sonuçları,  sko  Aydınlanması geleneğinin toplumsal düzen anlayışının hayatın doğal akışıyla daha uyumlu olduğu ve bazı toplumların sosyo-ekonomik gelişiminde olumlu etkiler bıraktığı yönünde bir sonuca işaret etmektedir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında, danışman hocam Prof. Dr. Atilla Yayla'nın yol göstericiliği belirleyici olmuştur. Kendisinin, fikir d nyama derinlik kazandıran bir ilham kaynağı olduğunu ifade etmek isterim. Akademik rehberliğinin yanı sıra, Aydınlanma dönemi üzerine derin bir perspektif kazanmamda sağladığı değerli katkılar için en içten teşekkürlerimi iletirim. Hocanın bilgi ve deneyimlerini cömertçe paylaşması, tezimin her aşamasında bana ışık tutmuş ve çalışmalarımı bir adım daha ileri ta ımamı sağlamıştır. Aynı zamanda, tez yolculuğuna birlikte ba ladığım sevgili arkadaşım Tuğba Pusa'ya, süreç boyunca tüm desteği için teşekkür ederim.

Ayrıca, tez  alı mamla birlikte sürdürdüğüm i  hayatımda bana sağladıkları destek ve gösterdikleri anlayış için kıymetli yöneticilerime teşekkür etmek isterim. Akademik hayatımıza sunduğu kolaylıklar ve desteğiyle her zaman yanımızda olan Genel Müdürümüz Sayın Yasin Erol'a teşekkürlerimi sunarım. Bizlere duyduğu güven, akademik ve profesyonel geli imimizi birlikte y r tebilmemize olanak tanımıştır. Bu çalışmanın her aşamasında

beni cesaretlendiren ve sağladığı kolaylıklarla yanımda olan Direktörüm Sayın Muktedir Gedik'e içten minnettarlığımı ifade etmek isterim. Onun anlayışı ve desteği, bu çalışmanın başarıyla hayata geçirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Son olarak, annem Nurhayat Çelik ve babam Asım Çelik'e, süreç boyunca sonsuz sabır ve fedakarlıkları için en derin minnettarlığımı sunarım. Sevgili kardeşlerime her zaman yanımda oldukları için teşekkür ederim.

Giriş

Ayдынланма, insanlık tarihinin entelektüel, toplumsal ve siyasal dönüşümünde bir mihenk taşı olarak, düşünce dünyasına yön veren bir hareketi temsil eder. 17. ve 18. yüzyıl Avrupa'sında, Aydınlanma, insan hayatının her alanını etkileyerek felsefi bir hareket olmanın ötesine geçmiş ve toplumların gelişiminde paradigma değişimi niteliği kazanmıştır (Köktaş, 2019: 11). Bu entelektüel hareket, Avrupa'nın farklı bölgelerinde farklı biçimlerde tezahür etmiş ve her Aydınlanma geleneği geleceğe dair farklı toplumsal düzen teorileri sunmuştur. İskoçya'da gelişen İskoç Aydınlanmasının kendiliğinden oluşan düzen teorisi ile Fransa ve diğer Kıta Avrupası ülkelerinde ortaya çıkan Kıta Avrupası Aydınlanmasının organize edilmiş düzen teorisi, bu farklılıkların en belirgin örneklerini oluşturmaktadır. Bu çalışma, İskoç Aydınlanması ve Kıta Avrupası Aydınlanması geleneklerinin toplumsal düzen teorilerini, tarihsel bağlam ve teorik temeller üzerinden karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Karşılaştırma, her iki geleneğin düzen teorilerinde öne çıkan ahlâk anlayışı,

insan doğası ve bilgi kuramı gibi temel yaklaşımlar üzerinden gerçekleştirecektir.

İskoç Aydınlanması, özellikle 18. yüzyıl İskoçya'sında felsefe, bilim, ekonomi, tarih ve sosyoloji gibi disiplinlerde kaydedilen entelektüel başarılarla  ne çıkan bir düşünce ekolüdür. Francis Hutcheson, David Hume ve Adam Smith gibi isimler, bu dönemde ahlâk felsefesi, insan doğası ve bilgi kuramı bağlamında kendiliğinden oluşan düzen anlayışını teorik olarak temellendirmiştir. İskoç Aydınlanması, insanı toplumsal bir varlık olarak ele almış ve toplumun tarihsel bağlamda evrimsel bir süreçle geliştiğini vurgulamıştır. Bu yaklaşıml, insanın hem kendisini hem de çevresini sürekli olarak yeniden inşa edebilme kapasitesine dair özgün bir perspektif sunmaktadır.

Kıta Avrupası Aydınlanması ise, Fransa, Almanya ve diğer Avrupa  lkelerinde gelişen, mevcut sosyal ve politik yapıların yeniden biçimlendirilmesini hedefleyen bir düşünce hareketi olarak öne çıkmıştır. Bu gelenek, insanı rasyonel düşünme yetisi sayesinde bilgiye ulaşabilen bir varlık, toplumu ise akıl ve evrensel ilkeler doğrultusunda şekillendirebilecek bir yapı olarak ele almıştır. Bu doğrultuda, Kıta Avrupası Aydınlanmasının önde gelen isimleri Jean-Jacques Rousseau, Voltaire ve Immanuel Kant toplumsal istikrarı temin etmek için organize edilmiş düzen teorileri sunmuştur.

Aydınlanma, günümüzde çoğunlukla Kıta Avrupası Aydınlanması çerçevesinde tanınmakla birlikte, tarihsel süreçte pek çok farklı Aydınlanma geleneği gelişmiştir. Kıta Avrupası Aydınlanmasından belirgin farklılıklar taşıyan İskoç Aydınlanması ile gerçekleştirilen bu karşılaştırma, dönemin entelektüel çeşitliliğini ortaya çıkaracaktır.

İskoç Aydınlanması ve Kıta Avrupası Aydınlanmasının Toplumsal Düzen Teorisi Üzerinden Karşılaştırması başlıklı tezin temel argümanı, genellikle homojen bir olgu olarak değerlendirilen Aydınlanmanın, özellikle sosyal düzene bakış açısından, farklı coğrafi ve kültürel bağlamlarda çeşitlenerek özgün biçimler aldığıdır. Bu tez, İskoç Aydınlanmasının kendiliğinden oluşan düzen teorisinin, toplumsal düzenin bireylerin serbest eylemleri ve doğal süreçler aracılığıyla sürdürülebilir şekilde şekillenebileceği anlayışına dayandığını ve bu yaklaşımın, Kıta Avrupası Aydınlanmasının rasyonalist ve merkezîyetçi yaklaşımlarına kıyasla daha başarılı, barışçıl ve uyumlu bir toplumsal düzen sunduğunu savunmaktadır.

İskoç Aydınlanmasının, kendiliğindenlik, empirizm, merkezi müdahaleye karşıtlık temelinde şekillenen düzen yaklaşımı, modern toplumların demokratik, ekonomik ve sosyal yapılarında derin etkiler yaratmıştır. Buna karşılık, Kıta Avrupası Aydınlanmasının merkezi otorite, kolektif irade ve rasyonalist yaklaşımları esas alan düzen teorisinin, zamanla otoriter eğilimlere zemin hazırlayarak toplumsal çatışmalara yol açtığı değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada, araştırma yöntemi olarak karşılaştırmalı nitel analiz kullanılmıştır. Bu bağlamda, İskoç ve Kıta Avrupası Aydınlanma geleneklerine mensup belirli düşünürlerin toplumsal düzen teorileri karşılaştırmalı bir çerçevede incelenmiştir. Araştırmanın temelini oluşturan literatür taraması kapsamında, ilgili düşünürlerin eserleri sistematik bir şekilde analiz edilmiş ve bu iki entelektüel geleneğin toplumsal düzen yaklaşımları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar değerlendirilmiştir. Böylece, her iki düşünsel geleneğin toplumsal düzen anlayışlarına ilişkin temel argümanları karşılaştırmalı bir analiz yöntemiyle ortaya konmuştur.